

- R.D.Banerji. (1922). **Eastern Indian**. School of Mediaeval Sculpture pls.
- Paul Mus. (1928). **Le Buddha Pare, Son Origine Indienne, Cakyamunidan le Mohayayen**. Bulletin de l'Ecole Francaise d'Extreme-Orient.
- Anada K Coomaraswamy. (1965). **History of Indian And Indonesian Art**. New York: Dover Publication.
- Cambridge University Press. **Archaeological Survey of India**. (1922). Annual Report. Cambridge University Press.

วารสารพุทธศิลปกรรม

JOURNAL OF BUDDHIST ARTS

06

ISSN : 2697-6099 (ONLINE)

ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 | มกราคม - มิถุนายน 2565 |

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

แนวคิดเรื่องข้าวในพระพุทธศาสนา The Concept of Rice in Buddhism

ประสิทธิ์ เพ็ชรแสนงาม

เทพประวิณ จันทรแรง, พัลลภ หารุกุมา

Prasit Petsan-ngam

Thepprawin Chanrang, Panlob Harukhumja

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัยวิทยาเขตเชียงใหม่

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus

Corresponding Author, Email: panlob.har@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะศึกษาประวัติความเป็นมาของข้าวในพระพุทธศาสนา ข้าวเป็นพืชชนิดหนึ่งที่เป็นอาหารหลักประเภทหนึ่งที่เลี้ยงชีวิตให้ดำรงอยู่ ข้าวและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวมีมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาลแล้ว จะเห็นได้จากพระนามของกษัตริย์ศากยะที่มักมีคำต่อท้ายว่า “โอทนะ” แปลว่าข้าว ข้าวมีความสำคัญมากโดยเฉพาะการบรรลุลุทธิธรรมขณะที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา พระองค์ทรงทรมานตนเองด้วยการอดอาหาร ทรงพิจารณาว่าไม่ใช่หนทางที่จะบรรลุลุทธิธรรมได้จึงกลับมาเสวยพระกระยาหารและได้ตรัสรู้ในที่สุด ข้าวเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของเกษตรกรที่เป็นชาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ซึ่งกล่าวถึงถึงเกษตรกรที่เป็นชาวนาในสมัยพุทธกาล โดยกล่าวถึงการทำนาเป็นอาชีพหนึ่งของศากยวงศ์ การทำนาจึงมีความหมายต่อราชตระกูลของเจ้าชายสิทธัตถะอย่างมาก ถึงขนาดว่าราชวงศ์ฝ่ายบิดาและมารดาเตรียมยกพลเข้าทำสงครามแย่งน้ำกันมาทำนา พระพุทธองค์ต้องเสด็จไปห้ามปรามบรรดาพระญาติให้ยุติการแย่งชิงน้ำกันเพื่อทำนา

คำสำคัญ : ข้าวในพระพุทธศาสนา

Abstract

This article aims to study the history of rice in Buddhism. Rice is one of the staple crops that sustain life. Rice and rice rituals have existed since before the Buddha's time. It can be seen from the name of King Sakaya that often has the suffix "otana" meaning rice. For Buddha attaining the enlightenment, rice is really in need while he tortured himself by fasting. He considered that it was not the way to attain enlightenment, so he returned to eat and finally attained enlightenment. Rice is related to the farmer's way of life as found in the Buddhist scriptures mentioned that a farmer who is a peasant. In the Buddha's time, to do farming is one of Sakayawong's occupations. Farming, therefore, mostly signifies to Prince Siddhartha's royal family that the dynasties on the father and mother's side had prepared to raise war fighting for water. The Buddha, then, had to go to that site warning his relatives to stop scrambling water for farming.

Keywords : rice in Buddhism

บทนำ

พระพุทธศาสนาเกิดในประเทศอินเดียเริ่มจากสังคมเล็กๆ ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมของสังคมอินเดียโบราณขนาดใหญ่ที่มีความเชื่อ ลัทธิ และศาสนาแตกต่างกัน มีการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพหลากหลาย มีผู้ประกอบอาชีพเพาะปลูกเพื่อผลิตอาหารสำหรับบริโภคเพื่อความอยู่รอดของตนเอง ครอบครัว และชุมชน แต่อาจมีความแตกต่างกันในชนิดของพืชที่ทำการผลิต รูปแบบ และวิธีการ ซึ่งขึ้นอยู่กับลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และวัฒนธรรมของแต่ละสังคมพระพุทธศาสนาเป็นหลักคำสอนที่มุ่งหมายให้มนุษย์ประพฤติปฏิบัติตนดีงาม ดังนั้น หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ากับเกษตรกรรมจึงมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ซึ่งได้สืบค้นและศึกษาจากคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในพระไตรปิฎก เป็นต้น

ข้าวที่มนุษย์ใช้บริโภคที่อยู่ 2 ชนิด ด้วยกัน คือ ข้าวปลูกเอเชีย (*Oryza sativa*) และข้าวปลูกแอฟริกา (*Oryza glaberrima*) สำหรับข้าวปลูกเอเชียปลูกอยู่ทั่วไปในเขตร้อน และเขตอบอุ่นของโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศอินเดีย ประเทศในแถบสมุทรอินโดจีน (ไทย

กัมพูชา ลาว เวียดนาม พม่า) จีน ญี่ปุ่น และอินโดนีเซีย ประเทศต่างๆ เหล่านี้มีการปลูกข้าวมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ หรือประมาณ 3,500 - 7,000 ปีมาแล้ว ส่วนข้าวปลูกแอฟริกา มีแหล่งปลูกเริ่มแรกอยู่ในแอฟริกาตะวันตก จากนั้นจึงแพร่กระจายไปบริเวณทางใต้ของทะเลทรายซาฮารา (Sahara) มีข้อมูลอยู่หลายอย่างที่สนับสนุนให้เห็นว่าข้าวปลูกแอฟริกา มีแหล่งกำเนิดมีความแตกต่างไปจากแหล่งกำเนิดของข้าวปลูกเอเชีย โดยข้าวปลูกทั้งสองชนิดมีความแตกต่างกันไปหลายอย่างไม่ว่าจะเป็นลักษณะทางนิเวศวิทยา หรือสัณนิษฐานวิทยา เนื่องจากข้าวปลูกเอเชียมีความหลากหลายทางพันธุกรรมค่อนข้างมาก จึงสามารถปลูกได้ในพื้นที่ตั้งแต่ที่ดอนมีความสูงเหนือระดับน้ำทะเลปานกลางมากกว่า 1,500 เมตร จนถึงในพื้นที่ลุ่มซึ่งมีระดับน้ำลึก 1-5 เมตร

ข้าวเป็นพืชชนิดหนึ่งที่เป็นอาหารหลักประเภทหนึ่งที่ยั่งยืนให้ดำรงอยู่ ข้าวและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวมีมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาลแล้ว จะเห็นได้จากพระนามของกษัตริย์ศากยะที่มักมีคำต่อท้ายว่า “โอทนะ” แปลว่าข้าว ข้าวมีความสำคัญมากโดยเฉพาะการบรรลุมรรณณะที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา พระองค์ทรงทรมานตนเองด้วยการอดอาหาร ทรงพิจารณาว่าไม่ใช่หนทางที่จะบรรลุมรรณณะได้จึงกลับมาเสวยพระกระยาหารและได้ตรัสรู้ในที่สุด แต่เมื่อได้พิจารณาถึงความหมายแล้ว จะพบว่ามีความหมายได้แก่ ความหมายทั่วไป ความหมายทางวิทยาศาสตร์ และความหมายทางกฎหมาย ดังนั้น เพื่อให้ได้ความรู้เกี่ยวกับ “ข้าว” ครอบคลุมในความหมายต่าง ๆ อย่างครบถ้วนและชัดเจน จึงแนวคิดเรื่องข้าวในพระพุทธศาสนาต่อไป

ความหมายของข้าว

ความหมายของคำว่า ข้าว ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น หมายถึง พืช ที่ใช้เป็นมูลแห่งโภชนา เป็น 2 ชนิด เรียกว่า บุพพณชาติและอปรรณชาติ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 1 ข้อ 104 หน้า 87) บุพพณชาติ ได้แก่ ธัญญาชาติ คือ พืชที่กำเนิดเป็นข้าวทุกชนิด โดยอรรถกถาว่าเป็นของจะพึงบริโภคก่อน แสดงไว้ในบาลี 7 ชนิด คือ สาลี ข้าวสาลี วิหิ ข้าวเปลือก ยว ข้าวเหนียว โคธุม ข้าวละมาน กงคุ ข้าวฟ่าง วรโก ลูกเดือย กุฑรัสโก หล้ากับแก ส่วนอปรรณชาติ ได้แก่ ถั่วเขียว ถั่วราชมาส งา พืชผักที่บริโภคหลังอาหาร (กรมการศาสนา กลุ่มวิชาการพระพุทธศาสนา และจริยศึกษา, 2538: 146) ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า อรรถกถาจารย์ได้นิยามความหมายของข้าวว่า หมายถึง พืชที่เป็นมูลเหตุแห่งโภชนา มี 2 ชนิด คือ บุพพณชาติ กับ อปรรณชาติ

คำว่า “ข้าว” เป็น “ไม้ล้มลุกหลายชนิดหลายสกุลวงศ์ Gramineae โดยเฉพาะชนิด *Oryza sativa* L. เมล็ดเป็นอาหารหลัก มีหลายพันธุ์ เช่น ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว” จากความหมายดังกล่าวจะเห็นได้ว่าข้าวในที่นี้เป็นค่านาม มีความหมายที่เข้าใจโดยทั่วกันว่าหมายถึงพืชไม้ล้มลุกชนิดหนึ่งที่มีเมล็ด เป็นอาหารหลักของประชาชนชาวไทย และชาวเอเชีย ซึ่งเมื่อพูดถึงข้าว ชาวไทยทั่วไปจะนึกถึงข้าวเจ้าและข้าวเหนียวก่อนเพราะเป็นอาหารหลัก แล้วจึงนึกถึงข้าวประเภทอื่นๆ และสำหรับพืชอื่นๆ ที่ใช้เป็นอาหารเช่นเดียวกับข้าวจะใช้คำขยายเพื่อบอกชื่อ เช่น ข้าวโพด ข้าวฟ่าง ข้าวไร้ ข้าวโอ๊ต ข้าวสาลี ข้าวบาร์เลย์ เป็นต้น

ประวัติความเป็นมาของข้าวในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเกิดในประเทศอินเดียเริ่มจากสังคมเล็กๆ ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมของสังคมอินเดียโบราณขนาดใหญ่ที่มีความเชื่อ ลัทธิ และศาสนาแตกต่างกัน มีการดาเนินชีวิตและการประกอบอาชีพหลากหลาย มีผู้ประกอบอาชีพเพาะปลูกเพื่อผลิตอาหารสำหรับบริโภคเพื่อความอยู่รอดของตนเอง ครอบครัว และชุมชน แต่อาจมีความแตกต่างกันในชนิดของพืชที่ทำการผลิต รูปแบบ และวิธีการ ซึ่งขึ้นอยู่กับลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และวัฒนธรรมของแต่ละสังคมพระพุทธศาสนาเป็นหลักคำสอนที่มุ่งหมายให้มนุษย์ประพฤติปฏิบัติตนดังมัตถังนั้น หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ากับเกษตรกรรมจึงมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ซึ่งได้สืบค้นและศึกษาจากคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในพระไตรปิฎก เป็นต้น

พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนเกี่ยวกับการเกิดขึ้นสิ่งแรกในโลก ปรากฏในอัครัญญสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 111 – 140 หน้า 83 – 102) มีข้อความว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพราหมณ์ ชื่อว่า วาสฏฐะกับการทวาชะ ที่เป็นสหายกัน ทั้งสองนี้เป็นพราหมณ์โดยกำเนิด แต่หันมานับถือพระพุทธศาสนา จึงถูกพวกพราหมณ์ด้วยกันด่าทอ ต่างๆ นานา ว่า การที่มานับถือพระพุทธศาสนาโดยละทิ้งวรรณะเดิมนั้นเหมือนกับคนที่เกิดในตระกูลสูงแล้วมาเกลือกกลั้วกับตระกูลต่ำ เพราะพราหมณ์นั้นถือว่า ตนเองนั้นเกิดมาจากอวัยวะเบื้องบนของพระพรหม พระพุทธเจ้าทรงสอนพราหมณ์ทั้งสองว่านั่นไม่ใช่ความจริง คนทุภวรรณะเกิดมานั้นต้องอาศัยพ่อกับแม่ของตน นอกจากนี้พวกพราหมณ์ยังอ้างอีกว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลกนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า นี่เป็นการกล่าวอ้างที่ไม่ถูกต้อง ในการเกิดขึ้น ของสรรพสิ่งในโลกนี้นั้น พอสรุปได้ดังนี้ ในอดีตกาลมาแล้ว โลกนี้ได้พินาศและอุบัติเกิดขึ้นมาใหม่ พอถึงยุคที่

โลกจะพินาศมนุษย์จะบำเพ็ญคุณธรรม ความดี บำรุงรักษามารดาบิดา ประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตัว เจริญพรหมวิหาร 4 พอตายไปแล้วก็ได้ไปบังเกิดเป็นอภัสสรพรหม มีปิติเป็นอาหาร มีรัศมีแผ่ชานออกจากร่างกายตนเอง เหาะไปในอากาศ

ในอัครัญญสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงเรื่องการกำเนิดจักรวาล โลก มนุษย์ และสิ่งต่างๆ ไว้ใน อัครัญญสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 119-139 หน้า 88-102) พระสูตรนี้ได้กล่าวถึงการบังเกิดขึ้นจักรวาล โลก มนุษย์ และสรรพสิ่งทั้งหลาย ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงของสิ่งเหล่านี้ อัครัญญสูตรที่พระพุทธองค์ทรงแสดงนี้ มิได้มีจุดมุ่งหมายที่จะกล่าวถึงการกำเนิดของโลก และมนุษย์ ตลอดจนสรรพสิ่งโดยตรง เพียงแต่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่สามเณร 2 รูป คือ วาเสฏฐสามเณรและภราทวาสสามเณร เพื่อจะบอกเหตุอันเป็นความเชื่อในเรื่องของวาระที่พวกพราหมณ์ยึดถือต่อๆ กันมา เนื่องจากสามเณรทั้ง 2 นั้นเกิดมาจากวาระของพราหมณ์ ซึ่งในยุคสมัยนั้นถือกันว่า วาระพราหมณ์เป็นวาระสูง จะเป็นรองก็เพียงวาระกษัตริย์เท่านั้น ในอินเดียได้จัดคนออกเป็นวาระต่างๆ 4 วาระ ประกอบด้วย กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร (อดิศักดิ์ ทองบุญ, 2552: 35)

พระสูตรต้นตปิฎก ที่ขนิทาย ปาฏิภรรค ในอัครัญญสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 120-124: 89-91) กล่าวถึงการกำเนิดโลกนี้เริ่มวิวัฒนาการขึ้นมาใหม่ และเป็นส่วนหนึ่งของจักรวาลนี้ เหล่าอภัสสรพรหมก็จะจุติลงมาเกิดเป็นมนุษย์ ในขณะที่โลกวิวัฒนาการขึ้นมาใหม่นั้น จักรวาลมีสภาพเป็นน้ำทั้งสิ้น มีแต่ความมืด ไม่มีดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ครั้นนั้นเหล่าสัตว์ส่วนมากจุติจากพรหมโลกขึ้นอภัสสระ มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทียวสยจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน เมื่อเวลาผ่านไป จึงเกิดมีง้วนดินลอยอยู่บนน้ำ มีลักษณะเหมือนนมสดที่เคี้ยวให้งวดแล้วตั้งไว้ให้เย็นจับเป็นฟาลอยอยู่ข้างบน มีกลิ่น รส สี คล้ายเนยใส มีรสอร่อยดุจน้ำผึ้ง ซึ่งปราศจากโทษ สัตว์เหล่านั้นพากันใช้มือปั้นง้วนดินให้เป็นคำๆ เพื่อจะบริโภคเมื่อนั้น สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายหยาบขึ้นจากการบริโภคง้วนดินนั้นก็แผ่ชานไปทั่วทั้งสิ้น มนุษย์จึงเกิดความอยากเมื่อกินเป็นประจำ ร่างกายหยาบขึ้น รัศมีกายหายไป ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ปรากฏ มนุษย์เหล่านี้ดำรงชีพด้วยการบริโภคง้วนดิน เป็นเวลานาน ร่างกายหยาบขึ้น และมีผิวพรรณแตกต่างกันออกไปมีการดูหมิ่นกันง้วนดินก็อันตรธานหายไป แล้วก็เกิดกระบิดินขึ้น กระบิดินนี้มีลักษณะคล้ายเห็ด มีสี รส กลิ่นหอม มีรสอร่อย มีสีคล้ายเนยใส มนุษย์บริโภคกระบิดินเป็นเวลานานเข้า ร่างกาย

ก็หยาบกร้านมากขึ้น ผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกันออกไป ผิวงามบ้างไม่งามบ้าง จากนั้นก็ทำให้ร่างกายของสัตว์เหล่านั้นหยาบขึ้นอีก ก็ปรากฏขึ้นของข้าวสาลี เป็นผลผลิตในที่ที่ไม่ต้องไถ ไม่มีรำ ไม่มีแกลบ บริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสารก็ปรากฏ สัตว์ทั้งหลายพากันบริโภคข้าวสาลีซึ่งเกิดสุกเองในที่ที่ไม่ต้องไถนั้นเป็นอาหารอยู่นานแสนนานทำให้ปรากฏขึ้นแห่งเพศหญิงและเพศชายของสัตว์เหล่านั้น

เมื่อเกิดการดูหมิ่นกันเช่นนี้ กระบิดินหายไป จึงเกิดเครือดินขึ้น เครือดินมีลักษณะคล้ายผลมะพร้าว มีรส และกลิ่นหอมมีสีเช่นเดียวกับเนยใสเมื่อบริโภคเครือดินไปนานๆ ร่างกายก็หยาบกร้านมากขึ้น สัตว์เหล่านี้พบกันที่ไรดูหมิ่นเหยียดหยามกัน เพราะสาเหตุความแตกต่างทางผิวพรรณเป็นเหตุใหญ่ จากนั้นเครือดินหายไป เกิดข้าวสาลีขึ้นมาเอง บนผิวดิน ข้าวสาลีไม่มีรำ ไม่มีแกลบ มีสีขาวสะอาด มีกลิ่นหอมมีเมล็ดสุกพอกกินได้ ตอนเย็นนำข้าวสาลีชนิดใดเป็นอาหารเย็น ตอนเช้าข้าวสาลีชนิดนั้นก็จงอกมาแทน บรรดามนุษย์เหล่านั้น อาศัยข้าวสาลีเลี้ยงชีพ ทำให้เกิดเพศหญิงเพศชายเกิดขึ้น เกิดความกำหนัด จึงเสพเมถุนธรรมเป็นประจำ มนุษย์จึงเพิ่มจำนวนมากขึ้น มีการเอารัดเอาเปรียบกัน แย่งชิงอาหารกัน ความเป็นระเบียบเรียบร้อยในสังคมเริ่มเปลี่ยนไป มนุษย์จึงปรึกษากัน แล้วตกลงให้มีผู้นำ คอยกล่าวตักเตือน ในที่สุดความเป็นสังคม ความเป็นชุมชน ก็วิวัฒนาการมาตามลำดับจนถึงปัจจุบัน (จํานงค์ อติวัฒนสิทธิ์, 2545: 150 - 152)

พัฒนาการของข้าวที่ปรากฏในอัครคัมภีร์สูตร มีวิวัฒนาการเริ่มตั้งแต่การเกิดรสดิน (หรือเรียกว่าจวนดิน) สมบูรณ์ด้วยสีกลิ่น คล้าย ๆ เนยใสเมื่อกินแล้วทำให้ผิวหยาบ ต่อมาเกิดกระบิดิน มีลักษณะคล้ายเห็ด กระบิดินหายไปเกิดเป็นเครือดิน และสุดท้ายก็เกิดข้าวสาลี จะเห็นได้ว่า ข้าวสาลีนั้นเกิดบนผิวของโลกถือว่าข้าวสาลีนั้นเป็นพืชชนิดแรกสุดที่อุบัติขึ้นมาในโลก

ความสำคัญของข้าวในพระพุทธศาสนา

พระองค์ทรงกระทำทุกกรกิริยา ตลอดระยะเวลา 6 ปี คือ การกระทำที่ทำได้โดยยาก 3 วาระ คือ (1) ทรงกัณฑ์พระทนต์ด้วยพระทนต์ (2) ทรงกลั่นลมหายใจ (3) ทรงอดอาหารจนซูบผอม พระพุทธองค์ทรงเล็งเห็นว่า การกระทำเช่นนี้สุดชั่วเกินไป ไม่ใช่หนทางแห่งการตรัสรู้ ข้ายังเป็นการทำร้ายตัวเองให้ได้รับความลำบากเกี่ยวกับกลิ่นพระชนม์ จึงหันกลับมาเสวยพระกระยาหารดังเดิมเพื่อประทังชีวิตบำเพ็ญเพียรต่อไป เมื่อปัญจวัคคีย์เห็นเช่นนั้นแล้ว

จึงคลายความศรัทธาและความเลื่อมใสในพระองค์พากันหลีกหนีไปอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

เทวดาทั้งหลายเห็นเราแล้วพากันกล่าวว่า พระสมณโคดมสิ้นชีวิตแล้ว บางพวกลำบากว่าพระสมณโคดมยังไม่สิ้นชีวิต แต่กำลังจะสิ้นชีวิต บางพวกลำบากว่า พระสมณโคดมกำลังจะสิ้นชีวิตหาไม่ได้ พระสมณโคดมเป็นพระอรหันต์ ความดารถอยู่เช่นนั้น เป็นวิหิงสาธรรมของพระอรหันต์ทรงอดอาหารโดยประการทั้งปวง เทวดาเหล่านั้นได้เข้ามาหาแล้วกล่าวว่า พระองค์อย่าได้ออดอาหารโดยประการทั้งปวงเลย ถ้าพระองค์จักอดอาหารโดยประการทั้งปวง ข้าพเจ้าทั้งหลายจะแทรกทิพยโอสถตามชุมชนของพระองค์ พระองค์จักได้เลี้ยงชีวิตไว้ด้วยทิพยโอสถนั้นเรามีความคิดว่า เราทรงปฏิญาณการไม่บริโภคอาหารด้วยประการทั้งปวง แต่เทวดาเหล่านี้จะแทรกทิพยโอสถตามชุมชนของเรา ทั้งเรจักเลี้ยงชีวิตด้วยทิพยโอสถนั้น ข้อนั้นพึงเป็นมูสาจึงบอกเลิกและห้ามเทวดาเหล่านั้นเสียเราได้กินอาหารผ่อนลงวันละน้อยๆ คือ วันละพายมือ เท้าเยื่อถั่วเขียว เท้าเยื่อถั่วพุทเท้าเยื่อถั่วดาหรือเท้าเยื่อในเมล็ดบัว กายจึงชুবวมลงเหลือเกิน เพราะความเป็นผู้มีอาหารน้อยอวัยวะน้อยใหญ่ของเราเป็นเหมือนเถาวัลย์มีข้อมากหรือเถาวัลย์มีข้อดำ ฉะนั้นตะโพกเป็นเหมือนดังเท้าอูฐ กระดูกสันหลังของเราผุดระกะเปรียบเหมือนเถาวัลย์ชื่อวัฏฏนาฬิ ฉะนั้นซี่โครงขึ้นนูนเป็นร่องดังกลองศาลาเก่ามีเครื่องมุงอันหล่นโถมอยู่ ดวงตาลมลึกเข้าไปในเบ้าตา ปรางค์เหมือนดวงดาวในบ่อน้ำอันลึกฉนั้น ผิวศีรษะของพระองค์ที่รับสัมผัสอยู่ได้เหี่ยวแห้ง รวากับผลน้ำเต้าที่เขาตัดมาแต่ยังสด ทุกลมและแดดแผดเผาเหี่ยวแห้งไปฉนั้น เราคิดว่าจะลูบผิวหนังท้อง ได้จับถูกกระดูกสันหลังด้วย คิดว่าจักถูกระดูกสันหลัง ได้จับถูกผิวหนังท้องด้วย ผิวหนังท้องของเราและกระดูกสันหลังติดถึงกัน ทรงคิดว่า จักถ่ายอุจจาระหรือปัสสาวะ ก็เชชวนล้มลง ณ ที่นั้นเอง เรานั้นเมื่อจะให้กายนี้สบายตัว จึงเอาฝ่ามือลูบตัว ขนที่มีรากเนาได้ร่วงตกลากาย มนุษย์ทั้งหลายเห็นเราแล้วพากันกล่าวว่า พระสมณโคดมดำไป บางพวกลำบากว่าไม่ใช่ จะว่าคล้ำไปก็ไม่ใช่ เป็นแต่พร้อยไป ผิวพรรณอันบริสุทธิ์ผุดผ่องของเราถูกจากัดเสียแล้ว เพราะความเป็นผู้มีอาหารน้อยนั้นเองเรามีความคิดว่า สมณะหรือพราหมณ์ในอดีต ได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้าเผ็ดร้อนที่เกิดเพราะความเพียรอย่างยิ่งก็เพียงเท่านี้ ไม่ยิ่งไปกว่านี้แม้สมณะหรือพราหมณ์ในอนาคต จักเสวยทุกขเวทนาอันกล้าเผ็ดร้อนที่เกิดเพราะความเพียรอย่างยิ่งก็เพียงเท่านี้ ถึงสมณะพราหมณ์ในบัดนี้ได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้าเผ็ดร้อนที่เกิดเพราะความเพียรอย่างยิ่งก็เพียงเท่านี้ ยิ่งไปกว่านี้ ถึงกระนั้นเรายังไม่ได้บรรลุญาณทัศนะอันวิเศษของพระอริยะที่ยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ด้วยทุกกรกิริยานี้ จะมีทาง

อื่นอีกเพื่อความตรัสรู้ เราเกิดความคิดว่า ในงานของท้าวศากยะผู้เป็นบิดา เรานั่งอยู่ที่ร่มไม้ หว่าสัจจากกาม สัจจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน อันมีวิตก วิจารณ์ ปิติ สุขเกิดแต่วิเวกอยู่ ทางนี้จะเป็นทางเพื่อความตรัสรู้ เรามีความคิดว่าเรากลัวความสุขที่เว้นจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายหรือจึงเห็นว่า เรามิได้กลัวต่อสุขเช่นนั้นเลยเรามีความคิดเห็นว่า บุคคลผู้มีกาย ชูบผอมเช่นนี้จะบรรลุถึงความสุขนั้นไม่ใช่ทำได้ง่ายเราพึงกินอาหารหยาบ คือ ข้าวสุก ขนมหุมมาส สมัยนั้นภิกษุ 5 รูป บำรุงเราอยู่ด้วยหวังใจว่า พระสมณโคดมจะบรรลุธรรมใดจะบอกธรรมเหล่านั้นแก่เราทั้งหลายแต่เมื่อเรากินอาหารหยาบ คือ ข้าวสุก ขนมหุมมาสแล้ว พวกภิกษุ (ปัญจวัคคีย์) 5 รูป หมายเราหลีกไปด้วยความเข้าใจว่าพระสมณโคดมเป็นผู้มีกมลมาล คลายความเพียรเวียนมาเพื่อความมกมาก (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 13 ข้อ 334 – 336: 403 – 407)

พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในพระพุทธศาสนา

พิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวในพระพุทธศาสนา มีมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล เช่น พิธีงานวันบงกค แรกนาขวัญ พระเจ้าสุทโธทนะ ก็ได้ทรงปฏิบัติพิธีแรกนาขวัญ ตามที่ปรากฏในพุทธประวัติ ทรงประทับประดาพระนครให้งามดุจเทพนคร และให้ตกแต่งไถประมาณ 107 ไถ ประดักเชือกผูกทั้งเขาโค ล้วนแต่หุ้มด้วยเงินทั้งสิ้น ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า ความเชื่อที่เกี่ยวกับข้าว มีมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาลแล้ว เช่น พระนามของกษัตริย์ แห่งราชวงศ์ศากยะ ซึ่งมีคำว่า ข้าว นั้นปรากฏอยู่ คำว่าโอทนะ แปลว่า ข้าวซึ่งกษัตริย์ศากยะทั้ง 5 พระองค์มีพระนามต่อท้ายว่า โอทนะทั้งสิ้น (สุเมธ เมธาวิทยากุล, 2532: 24-25) ในบรรดาพระราชาพิธีต่าง ๆ นั้น พระราชาพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ นับว่าเป็นพิธีที่เก่าแก่ที่สุด เป็นพิธีที่กษัตริย์ในสมัยโบราณ ถือว่าเป็นกิจสำคัญยิ่งที่จะต้องทรงปฏิบัติ ถ้ามองในแง่อักษรศาสตร์ คำว่า “กษัตริย์” มาจากคำว่า “เกษตร” แปลว่า ที่ดินที่นา ฉะนั้น กษัตริย์จึงแปลว่า ผู้ครองเขต ถือว่าเป็นเจ้าของที่ดินที่นา นั่นเอง (ส.พรายน้อย (นามแฝง), 2539: 170) ความเชื่อเกี่ยวกับข้าว มีมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาลแล้วและในปัจจุบันนี้ยังมีความเชื่อที่ยังคงปฏิบัติกันอยู่ คือ พระราชาพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาความเชื่อเรื่องข้าวที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา 2 ประเด็น คือ 1) ข้าวกับการถวายทาน 2) ข้าวกับการตั้งปณิธานปรารถนาเป็นพระอรหันต์

1) ข้าวในการถวายทาน

การให้ข้าวเป็นทานจัดได้ว่าเป็นการบำเพ็ญบุญอีกอย่างหนึ่งในหลาย ๆ วิธี ตามหลักคำสอนทานพระพุทธานุศาสน์ สำหรับผู้มีความเข้าใจในหลักของการกระทำ (หลักกรรม) จะไม่มีความสงสัยในการกระทำนั้น เพราะทราบดีว่าการให้ข้าวเป็นทานเป็นการสั่งสมบุญให้กับตนเองถึงแม้ว่าการให้ทานนั้นจะมีหลายอย่าง แต่การให้ทานในพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างบุญบารมี หรือให้ได้คุณงามความดีโดยอาศัยพระสงฆ์เป็นเนืองนาบุญ

การให้ข้าวเป็นทานย่อมที่จะค้าชูบุคคลนั้นให้ถึงซึ่งความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ย่อมละได้ซึ่งความตระหนี่อยู่ในตัวเองออก เพราะว่าบุญกุศลนั้นย่อมเป็นที่พึงของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย การให้ทานในพระพุทธศาสนา มีหลายประเภท ในทานสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงทานไว้ 2 ประเภท (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 98: 473) คือ (1) อามิสทาน การให้สิ่งของเป็นทาน (2) ธรรมทาน (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 20 ข้อ 142: 120) การให้ธรรมเป็นทาน พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญธรรมทานว่ามีผลเลิศกว่าอามิสทาน ดังปรากฏในทานสูตร ขุททกนิกาย อิติวุตตกะว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทาน 2 อย่างนี้ คืออามิสทาน 1 ธรรมทาน 1 ภิกษุทั้งหลาย บรรดาทาน 2 อย่างนี้ ธรรมทานเป็นเลิศ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 98: 473) การให้ข้าวเป็นทาน จัดอยู่ในอามิสทาน หรือ ทานวัตถุ 10 ประการ

ตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ทานจะมีผลมาก ผู้ให้ทานต้องเป็นผู้มีศีล วัตถุทานต้องบริสุทธิ์และผู้รับทานต้องเป็นผู้มีศีลด้วย หรือยิ่งไปกว่านั้น หากผู้รับทานเป็นผู้สิ้นกิเลสด้วยแล้ว ทานที่ให้ก็ยิ่งจะมีอานิสงส์มากขึ้นตามลำดับอานิสงส์จะมีผลมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับเจตนา ทั้ง 3 คือ ก่อนจะให้ เวลาให้ และหลังให้ ต้องตั้งใจให้ ให้ด้วยศรัทธาอย่างแท้จริง ไม่เจาะจงให้พระรูปนั้นรูปนี้ ของที่ถวายได้มาโดยบริสุทธิ์ มีประโยชน์ต่อผู้รับ และถวายถูกเวลา การถวายอาหารของผู้รับนั้นจะมีอานิสงส์มากแน่นอน ผู้ที่ถวายอาหารชื่อว่าเป็นผู้ให้ฐานะ 5 แก่ผู้รับ ดังพระพุทธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลาย ผู้ให้อาหารเป็นทาน ชื่อว่าให้ฐานะ 5 อย่างแก่ผู้รับ คือ ให้อายุ ให้วรรณะ ให้สุขะ ให้กำลัง ให้ปฏิภาณแล้ว จะเกิดในที่ใด ๆ ย่อมเป็นผู้มีอายุยืน มียศในที่นั้นๆ

ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า ข้าวจัดเป็นอาหารประเภทหนึ่งเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงบำรุงร่างกายให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ ดังสุภาษิตที่ว่า สัตว์ทั้งหมดดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร สัตว์ทั้งหลายดำรงอยู่ได้เพราะสังขาร ส่วนข้าวกับการให้ทานถือได้ว่าเป็นการให้ทานอีกประการหนึ่ง ที่จัดอยู่ในอามิส

ทาน ท่านกล่าวว่า บุคคลให้ข้าวเป็นทานได้ชื่อว่าเป็นผู้ให้ซึ่งกาลัง เมื่อกล่าวถึงการให้ข้าวเป็นทาน ต้องกล่าวถึงผู้ให้ทาน(ทายก)และผู้รับทาน(ปฎิคาหก) ด้วยเสมอและรวมไปถึงวัตถุทานนั้นด้วย

2) ข้าวกับการตั้งปณิธานปรารถนาเป็นพระอรหันต์

ข้าวกับการตั้งปณิธานปรารถนาเป็นพระอรหันต์ ในอดีตชาติมีพระอรหันต์หลายพระองค์ที่ถวายข้าวเป็นทานแล้ว ปรารถนาเป็นพระอรหันต์ ดังจะเห็นได้จาก การให้ข้าวเป็นทาน ของพระอรหันต์องค์ต่างๆ ดังนี้

ลำดับ	พระอรหันต์	อดีตชาติ
1.	พระสุมังคลเถระ	ในอดีตชาติ สมัยพระพุทธเจ้านามว่าปิยทัสสี ได้ถวายอาหารแด่พระพุทธองค์พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 32 ข้อ 124 – 140:119 – 121)
2.	พระอन्नสังสวากเถระ	ในอดีตชาติ ท่านมีจิตเลื่อมใสได้ถวายภิกษาแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่เคยเกิดในทุคติเลย ในชาตินี้ ได้เป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 32 ข้อ 155 – 160: 142 – 143)
3.	พระกาฬทายีเถระ	ในอดีต ท่านได้ถวายอาหารบิณฑบาตชั้นเยี่ยม แต่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้นท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ 18 ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ 25 ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าแผ่นดิน 500 ชาติ ในชาตินี้ ได้เป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 32 ข้อ 48 – 63:156 - 158.)
4.	พระสปริวาราสนเถระ	ในอดีตชาติ ท่านได้ถวายบิณฑบาตแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่เคยเกิดในทุคติเลย ในชาตินี้ ได้เป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 32 ข้อ 48 – 63:156 - 158.)
5.	พระเอกสิณฺฑยฺกเถระ	ในอดีตชาติ ท่านเคยถวายภิกษาทัพพีหนึ่ง แก่พระสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ด้วยจิตเลื่อมใส เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่เคยเกิดในทุคติเลย ในชาตินี้ท่านได้เป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 32 ข้อ 18 – 21: 156 - 158.)

6.	พระภิกษุทายกเถระ	ในอดีตชาติ ท่านได้ถวายภิกษาทัพพีหนึ่งแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่เคยเกิดในทุคติเลย และได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ 7 ชาติในชาตินี้ ได้เป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 32 ข้อ 1 – 6: 249 – 250)
7.	พระปายาสทายกเถระ	ในอดีตชาติท่านต้องการจะบวชบรรพชาญญู จึงคิดฆ่าปายาสใส่ถาดสาริดของตนแล้วไปสู่ป่าจิว เห็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีมีจิตเลื่อมใสจึงได้ถวายข้าวปายาส เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่เคยเกิดในทุคติเลย ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพละนาภามากในชาตินี้ ท่านได้เป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 32 ข้อ 26 – 32: 279 – 280)
8.	พระสัพพทายกเถระ	ในอดีตชาติ ท่านได้ถวายอาหารแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะพร้อมด้วยพระอรหันต์ 200,000 องค์ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่เคยเกิดในทุคติเลย รื่นรมย์อยู่ในเทวโลก ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ 1,000 ชาติ ในชาตินี้ ท่านได้เกิดเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 32 ข้อ 456 – 483: 644 – 648)
9.	พระชตุกัณณิกเถระ	ในอดีตชาติ ท่านเป็นเศรษฐีกรุงหงสาวดี รื่นรมย์อยู่ด้วยกามคุณได้ถวายอาหารบิณฑบาต แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตระ พร้อมด้วยพระสงฆ์ 100,000 องค์เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่เคยเกิดในทุคติเลย ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ 64 ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ 74 ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าประเทศราชนับชาติไม่ถ้วน ในชาตินี้ ได้เกิดเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 32 ข้อ 276 – 329: 690 – 697)
10.	พระยาคุทายกเถระ	ในอดีตชาติ ท่านมีจิตเลื่อมใสมีจิตยินดีเกิดปิตุปรามิทยได้ถวายข้าวยาคุแด่พระสงฆ์ผู้ถูกน้ำท่วมออกไปบิณฑบาตไม่ได้ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เสวยมนุษย์สมบัติและสวรรค์สมบัติหลายร้อยชาติ ในชาตินี้ ท่านได้บรรลุวิชชา 3 พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 149 – 169: 23 – 25)

11.	พระปัดโกทนทวยกเถระ	ในอดีตชาติ ท่านเป็นคนงามมีเจตนาที่ตั้งมั่น ได้ถวายข้าวสุกที่หุงด้วยข้าวสาธิตานานหนึ่งแ่งแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้กำลังเสด็จเที่ยวบิณฑบาต และผลแห่งทานนั้น ท่านได้เสวยมนุษย์สมบัติและสวรรค์สมบัติหลายร้อยชาติ ในชาตินี้ ท่านได้บรรลุนิชา 3 พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 170 – 183: 25 – 27)
12.	พระสุจินตเถระ	ในอดีตชาติ ท่านได้ถวายข้าวใหม่แด่พระสงฆ์ผู้มีพระพุทเจ้าพระนามว่าปทุมตระ เป็นประธาน เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เสวยมนุษย์สมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ในชาตินี้ ท่านได้บรรลุนิชา 3 พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 107 – 139: 47 – 52)
13.	พระเอกปิตนทาทายิกาเถรี	ก็เป็นอีกตัวอย่างของสตรี เพราะว่าอดีตชาติ ขณะเป็นอัครมเหสีของพระเจ้าพันธุมในนครพันธุมดี ได้ทูลถวายขอพระราชานุญาตเพื่อถวายทานแด่พระผู้มีอิทธิอันบรมแล้วรูปหนึ่ง เมื่อพระนางรับบาตรแล้วนิมนต์พระสมณะให้ฉันจนอิ่มหนาด้วยข้าวที่ละคนด้วยน้ำนมและน้ำส้ม ได้ทาของหอมและเครื่องไล้ทาเอาร่างแหเปิดตัว เอาผ้าเหลืองคลุมไว้และนึกถึงอารมณ์นี้ตลอดชีวิต ด้วยผลทานนั้น พระนางได้เป็นพระอัครมเหสีของท้าวสักกรินเทวราช 30 พระองค์ ได้สิ่งของที่พึงประสงค์ ได้เป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิ 20 พระองค์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 46 – 59: 373 – 375)
14.	พระกัญจุกุณฑิกาทายิกาเถรี	ในอดีตชาติก็ปีที่ 92 ท่านได้ถวายภัตตาหารทัพพีหนึ่งแด่พระพุทเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งทานนั้น พระเถรีไม่เคยเกิดในทุคติเลย เวียนเกิดเวียนตายอยู่ในเทวโลกและมนุษย์โลกเท่านั้น ในชาตินี้ ท่านได้บรรลุนิชา 3 พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 60 – 70: 375 – 377)
15.	พระโมทกทาทายิกาเถรี	ในอดีตชาติ ท่านได้เกิดเป็นสาวใช้ มีจิตเลื่อมใสมีใจยินดี มีเจตนาตั้งมั่นได้ถวายข้าวต้ม 3 มัด เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่เกิดในทุคติเลย ในชาตินี้ ได้บรรลุนิชา 3 พร้อมด้วยคุณวิเศษ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 107 – 139: 47 – 52)

พระอรหันต์ที่ยกมาข้างต้นนั้นล้วนแล้วแต่ได้ถวายข้าวเป็นทานและเป็นผู้ที่มีความปรารถนาจะเป็นพระอรหันต์ทั้งนั้น เพราะความปรารถนานั้นเอง จึงทำให้ตนเองได้รับความสำเร็จสมปรารถนา ได้จากการถวายข้าวเป็นทานทั้งในอดีตชาติก็ดี ปัจจุบันก็ดี เพราะว่าการให้ข้าวเป็นทานนั้น มีอานิสงส์หลายประการเนื้อหาทั้งหมดโดยภาพรวมสรุปได้ว่า ข้าวในพระไตรปิฎก หมายเอาพืชที่เป็นมูลเหตุแห่งโภชนะมี 2 ชนิด คือ บุพพณชาติและอปรีณชาติ ข้าวเป็นอาหารประเภทหนึ่งซึ่งเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตให้ดำรงอยู่ได้ พิธีกรรมข้าวมีตั้งแต่ก่อนพุทธกาลแล้ว มองได้จากพระนามของกษัตริย์ศากยะที่มีนามต่อท้ายว่า “โอทนะ” แปลว่าข้าว และมีการจัดงานทุกปีที่เรียกว่าวโปมกค ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ข้าวมีความสำคัญมากโดยเฉพาะการบรรลุลุทธิธรรมขณะที่พระพุทธรูปทรงบาเพ็ญทุกกรกิริยา พระองค์ทรงทรมานตนเองด้วยการอดอาหาร ทรงพิจารณาว่าไม่ใช่หนทางที่จะบรรลุลุทธิธรรมได้จึงกลับมาเสวยพระกระยาหาร ยาบ คือข้าวและขนมกุมมาส ก่อนที่จะตรัสรู้พระองค์ได้รับข้าวมธุปายาสจากนางสุชาดาและถือได้ว่าเป็นอาหารมื้อสุดท้ายก่อนการตรัสรู้หลังจากที่พระองค์ตรัสรู้แล้วทรงเสวยวิมุตติสุขอยู่ 7 สัปดาห์ พระองค์ทรงรับข้าวตูมุงข้าวตูก่อนจากพานิชสองพี่น้องนับได้ว่าเป็นอาหารมื้อแรกของการตรัสรู้

3) ข้าวกับวัฒนธรรมไทย

ข้าวมีความสำคัญในการกำหนดศักราช เช่น ในสมัยสุโขทัย มีการกำหนดที่นาและไพร่ให้เสนาบดีขุนนาง ตามความสามารถในการบุกเบิกที่ดินทำมาหากิน มีการจัดตั้งกรมนาขึ้นเพื่อรับผิดชอบด้านการเกษตรโดยตรง ต่อมากลายเป็นกระทรวงพานิชการในสมัยรัชกาลที่ 5 และเป็นกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ในปัจจุบัน ข้าวนั้น ในวิถีชีวิตของคนไทยนั้นผูกพันกันมาช้านาน ก่อให้เกิดวัฒนธรรม ขึ้นอย่างมากมาย ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของภาษา อาหาร พิธีกรรมต่างๆ ซึ่งนับว่าข้าวมีจิตวิญญาณในการดำรงชีวิตตามวิถีไทย เครื่องไม้ เครื่องมือต่างๆ ตามภูมิปัญญาดั้งเดิม มีความเชื่อในด้านพิธีกรรม ในการทำนาครั้งแรกในบางพื้นที่ยังมีพิธีกรรมตามความเชื่อดั้งเดิม

พิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับข้าว

1) พิธีหลวง

ตารางที่ 2 พิธีหลวง เกี่ยวกับข้าว

ลำดับ	พิธีกรรม	รายละเอียด
1.	พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ	เป็นการรวมพระราชพิธี 2 พิธีเข้าด้วยกันคือ “พระราชพิธีพืชมงคล” เป็นพิธีสงฆ์ จัดขึ้นเป็นการทำขวัญเมล็ดพืชพันธุ์ต่างๆ เช่น ข้าวเปลือก
2.	พระราชพิธีพืชมงคล	พระราชพิธีพืชมงคลเป็นพิธีขอฝนที่เป็นพระราชพิธี เพื่อขอลงศกดิ์สิทธิ์บันดาลให้ฝนฟ้าตกลงมาเพื่อประโยชน์ในการทำเกษตรกรรม คนไทยมีความเชื่อเกี่ยวกับความวิปริตของธรรมชาติเชื่อมโยงกับผู้ปกครองด้วย ดังนั้นการขอฝนจึงเป็นหน้าที่
3.	พระราชพิธีภัทรบท	พิธีภัทรบท เป็นราชพิธีที่ทำกันมาตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัย ทำในกลางเดือนสิบ เป็นพิธีลอยบาปของพราหมณ์ เพื่อการชำระบาปของพราหมณ์ให้บริสุทธิ์ ก่อนรับข้าวมธุปายาสหรือก่อนทำการพระราชพิธีสารทในปลายเดือนสิบ ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์พระราชพิธีเดือนสิบ
4.	พระราชพิธีอาศุข	พระราชพิธีอาศุข คือ การแข่งเรือของพระเจ้าแผ่นดิน เพื่อเสี่ยงทาย ในช่วงเวลาเดือนสิบเอ็ด ซึ่งรู้กันดีว่าเป็นช่วงเวลาปลายพรรษา ที่ยังมีฝนตกต่อเนื่องอาจเกิดปัญหาน้ำท่วมขึ้นได้ และในขณะนั้นเป็นเวลาที่รวงข้าวเริ่มเปลี่ยนจากสีเขียวอ่อนๆ

5.	พระราชพิธีไล่เรือ	เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก เกิดน้ำท่วมไรนา จนไม่สามารถเก็บเกี่ยวได้ คนในสมัยก่อนซึ่งเป็นชุมชนกสิกรรมจะมีการทำพิธีกรรมให้น้ำลด เพื่อให้สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ มีหลักฐานปรากฏให้เห็นในกฎหมายตราสามดวงเรียกพิธีนี้ว่าไล่เรือ
6.	พระราชพิธีฉะฉินพระโคกนเลียง	พระราชพิธีฉะฉินพระโคกนเลียง เป็นพระราชพิธีที่ทำในเดือนยี่ แต่เลิกเสียนานแล้ว ดังหลักฐานในหนังสือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ หรือ นางนพมาศบันทึกไว้ว่า “เดือนยี่ ถึงการพระราชพิธีบูชาภิเชกเถลิงพระโค
7.	พระราชพิธีอานนทยะเห่	ในสมัยโบราณ การจัดการกับตอ หรือซัง หรือฟางข้าว เป็นเรื่องที่สำคัญและเชื่อว่าเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ที่ส่งผลถึงความมั่นคงของชีวิตในอนาคตด้วย ว่าข้าวที่เพาะปลูกในปีต่อไปจะเจริญงอกงามอุดมสมบูรณ์มากน้อยอย่างไร

2) พิธีราษฎร์

ตารางที่ 3 พิธีราษฎร์ เกี่ยวกับข้าว

ลำดับ	พิธีกรรม	รายละเอียด
1.	พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ	ขุนน้ำ คือแหล่งกำเนิดของลำน้ำแต่ละสาย อาจเป็นดงไม้ขนาดใหญ่ หนองน้ำ หรือท้องคอยไต้เขา ขุนน้ำมักเป็นแหล่งไม้ใหญ่นัก แต่เมื่อน้ำจากแต่ละขุนน้ำไหลไปสมทบกัน ก็จะมีขนาดใหญ่ขึ้นกลายเป็นลำน้ำขนาดใหญ่
2.	พิธีสู่ขวัญข้าว	พิธีสู่ขวัญข้าว หรือ เอาขวัญข้าว เป็นการบอกกล่าวก่อนที่จะทำการตีหรือนวดข้าวบางแห่งก็ทำหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จเรียบร้อยแล้วจะเอาขึ้นหลอง(ยุ้งฉาง) ถือเป็นการอันเชิญขวัญข้าวมาสู่ยุ้งฉาง บางแห่งจะทำหลังการเก็บ
3.	พิธีสู่ขวัญควาย	พิธีสู่ขวัญควาย หรือ ฮ้องขวัญควาย เป็นพิธีที่ทำกัน เมื่อเสร็จจากการปลูกข้าวแล้ว เป็นการเตือนใจให้ระลึกถึงบุญคุณของควายที่ได้ให้แรงงานไถนาให้คนสามารถปลูกข้าวได้

องค์ความรู้จากการศึกษา

พระพุทธเจ้าได้แสดงหลักธรรมคำสอนสอดคล้องกับบริบทของสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลทั้งเพื่อการพัฒนาเกษตรกรรมโดยตรง และใช้กิจกรรมทางการเกษตรเป็นข้ออุปมาตรัสสอนธรรม โดยเชื่อมโยงจากสิ่งที่เห็นได้ง่ายไปยังสิ่งที่เห็นได้ยาก ดังกลีสารทวาซสูตรที่เป็นการทำงานที่จิตใจและมีผลเป็นอมตะ ซึ่งหลักธรรมคำสอนล้วนแล้วแต่สนับสนุนโน้มน้าวไปสู่ที่สุดแห่งทุกข์และก้าวเข้าสู่มรรควิธีตามอริยมรรคมีองค์ 8 รวมทั้งได้แสดงธรรมประโยชน์และความสุขที่พึงแสวงหา 3 ระดับ ได้แก่ ประโยชน์ในปัจจุบัน (ทิฏฐธัมมิกัตถะ) ประโยชน์ในภายหน้า (สัมปรายิกัตถะ) และประโยชน์สูงสุด (ปรมาตถะ) ตลอดจนหลักธรรมเพื่อการปฏิบัติในชีวิตประจำวันที่เหมาะสมและเกื้อหนุนให้เกิดประโยชน์และความสุขทั้งในภพนี้และภพหน้าตามหลักธรรมอัครคุณสูตร เขตตสูตร อัจฉายิกสูตร อัตถะ 3 หรือประโยชน์ 3 ประการ และทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกธรรม 4 ซึ่งเป็นแนวทางการปฏิบัติที่ดี (Best Practices) ที่สามารถประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาการทำเกษตรกรรมระดับบุคคล ระดับชุมชน และการแก้ไขปัญหาและพัฒนาเศรษฐกิจสังคมระดับประเทศ

สรุป

กล่าวได้ว่าข้าวเป็นพืชชนิดหนึ่งที่เป็นอาหารหลักประเภทหนึ่งที่เลี้ยงชีวิตให้ดำรงอยู่มีความสำคัญยิ่งต่อชีวิตของทุกคน ข้าวและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวมีมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาลแล้ว มีการกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก จะเห็นได้จากพระนามของกษัตริย์ศากยະที่มักมีคำต่อท้ายว่า “โอทนะ” แปลว่าข้าว ข้าวมีความสำคัญมากโดยเฉพาะการบรรลุลหณณะที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา พระองค์ทรงทรมานตนเองด้วยการอดอาหาร ทรงพิจารณาว่าไม่ใช่หนทางที่จะบรรลุลหณณะได้จึงกลับมาเสวยพระกระยาหารและได้ตรัสรู้ในที่สุด ซึ่งเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของเกษตรกรที่เป็นชาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ซึ่งกล่าวกล่าวถึงเกษตรกรที่เป็นชาวนา เป็นอาชีพหนึ่งที่เกิดขึ้นในบริบทสังคมอินเดียดินแดนพุทธภูมิ วิถีชีวิตเกษตรกรที่เป็นชาวนาในสมัยพุทธกาล รวมทั้งสถานภาพและบทบาทของเกษตรกร โดยกล่าวถึงการทำนาเป็นอาชีพหนึ่งของศากยวงศ์ การทำนาจึงมีความหมายต่อราชตระกูลของเจ้าชายสิทธัตถะอย่างมาก ถึงขนาดว่าราชวงศ์ฝ่ายบิดาและมารดาเตรียมยกพลเข้าทำสงครามแย่งน้ำกันมาทำนา พระพุทธองค์ต้องเสด็จไปห้ามปรามบรรดาพระญาติให้ยุติการแย่งชิงน้ำกันเพื่อทำนา จึงทำให้เกิดการยุติและทั้งฝ่ายเข้าใจกัน

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา กลุ่มวิชาการพระพุทธศาสนาและจริยศึกษา. (2538). **คู่มือนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นโท**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.
- กัณฐชา วิญญูวิริยวงศ์. “พระพุทธศาสนาเพื่อสังคมแนวเกษตรกรรม”. **วารสารศิลปการ** **จัดการ**. 1(3), 141.
- จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์. (2545). **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาอานนท์ ขวนาภิภู (แสนแป้). (2549). “การศึกษาเรื่องทานในพระไตรปิฎกที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2555). **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ 32. กรุงเทพมหานคร: พลิขัณม์.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุเมธ เมธาวิทยากุล. (2532). **สังกัปพิธีกรรม**. กรุงเทพมหานคร: โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์.
- ส.พรายน้อย (นามแฝง). (2539). **เกร็ดโบราณคดี ประเพณีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: อักษรพิทยา.
- อดิศักดิ์ ทองบุญ. (2552). **วิเคราะห์อภิปรายในพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.